

Andrzej SADOWSKI

TOŻSAMOŚĆ POLAKÓW NA POGRANICZACH

Zarys koncepcji oraz wybrane wyniki badań

1. UZASADNIENIE CELOWOŚCI PODJĘCIA TEMATU BADAWCZEGO

W następstwie złożonych przeobrażeń określonych transformacją systemową w Europie Środkowej i Wschodniej występuje proces tworzenia się nowych państw i społeczeństw. Jest on oparty na zasadzie narodowej oraz przebiega przy zachowaniu dotychczasowych granic, ukształtowanych w Europie po drugiej wojnie światowej lub w obrębie byłego Związku Radzieckiego. Proces ten spowodował na tym obszarze zasadniczy wzrost znaczenia przynależności narodowej mieszkańców, stymulował narastanie identyfikacji narodowej, spowodował niezbędność (konieczność) ponownego zdefiniowania stosunku poszczególnych mieszkańców do nowych państw i zamieszkujących je społeczeństw. W wyniku utworzenia się nowych państw na zasadzie narodowej ukształtowały się lub uzewnętrzniły obszerne pogranicza zamieszkałe przez przedstawicieli dwóch lub więcej mniejszości narodowych (grup etniczno-kulturowych).

Proces tworzenia się nowych państw spowodował i powoduje nadal znaczną aktywizację obszarów pogranicza, a więc obszarów styku lub wymieszania etniczno-kulturowego po obu stronach granic. Na pograniczach odbywają się złożone procesy poszukiwania przez mieszkańców swojego kulturowego miejsca wśród otaczających ich Ojczyzn w zasadniczo nowych warunkach polityczno-ustrojowych, w warunkach wprowadzanego mechanizmu rynkowego, reguł demokratycznych, w tym szczególnie uprzednio lekceważonych praw człowieka. Jak niezwykle trafnie określił R. Brubaker w Europie Środkowej i Wschodniej nastąpiła nacjonalizacja przestrzeni politycznej [Brubaker 1998]. Pojawiły się lub uzewnętrzniły z nową siłą powiązania między mniejszościami narodowymi a ich zagranicznymi ojczyznami, zaś wśród państw narodowych solidarność z rodakami znajdującymi się poza granicami.

W naturalnych warunkach odbywa się wielki „eksperyment socjologiczny” dotyczący przemian postaw i wzorów zachowań tak dużych, jak i małych narodów oraz innych form zbiorowości etnicznych w no-

wych warunkach ustrojowych, których zapis naukowy, analiza jest nadzwyczaj ważna poznawczo i użyteczna w praktyce.

2. PRZEDMIOT, PROBLEM I HIPOTEZY BADAWCZE

Przedmiotem badań były odpowiednio dobrane kategorie Polaków i Białorusinów na Białorusi (Grodno i wieś Kiemieliszki), Polaków i Ukraińców na Ukrainie (Gródek Podolski), Polaków i Kazachów w Kazachstanie (Akmoła, Czałowo), Polaków i Rumunów w Rumunii (Viskani, Sired).

We wskazanych miejscowościach od lat zamieszkują także Polacy. Przybyli tam w różnych okresach historycznych, w wyniku różnych konieczności życiowych, zostali tam przesiedleni lub stanowią na badanym obszarze stałą grupę osadniczą. Przez długi okres historyczny byli, i przeważnie nadal są, skazani na siebie. Z wstępnych badań pilotażowych wynikało, że polskość została tam zachowana, ale dość trudno orzec, w jakiej postaci. Przez cały okres pobytu na obczyźnie, obok procesów zorganizowanej presji instytucji większości etnicznych danych państw ku asymilacji, dokonywały się naturalne procesy utraty więzów kulturowych z własną grupą etniczną oraz równoległe zjawiska i procesy włączania się Polaków do życia zbiorowego poszczególnych większości narodowych.

Problem badawczy został przygotowany po zakończeniu badań nad polskim wschodnim pograniczem. Nie jest jednak prostym przeniesieniem sprawdzonej koncepcji badawczej na inne obszary badań. Dotychczas przeprowadzone badania dotyczyły problematyki pogranicza usytuowanego po obu stronach granicy, w pasach przygranicznych. Przyjęto założenie, że przedstawiony projekt badawczy pozwoli zweryfikować na gruncie innych pogranicz wyniki badań uzyskane na obszarze polskiego pogranicza wschodniego [Sadowski 1995].

Podstawowy problem badawczy dotyczy poszukiwania odpowiedzi na pytania: Jak przebiegają procesy kształtowania się tożsamości etniczno-kulturowej Polaków traktowanych jako mniejszość narodowa zamieszkałych na Białorusi, Ukrainie, w Kazachstanie oraz w Rumunii na tle tożsamości etniczno-kulturowej przedstawicieli odpowiednich większości? Jaki jest stan oraz jakie są kierunki przemian?

Bardziej szczegółowe problemy badawcze dotyczyły roli religii, języka, kultury lokalnej w procesie kształtowania tożsamości narodowej, a także wpływu czasu przebywania na obczyźnie, czynnika politycznego oraz stosunków z większością z jednej strony na utrzymanie własnej toż-

samości, z drugiej zaś na ewentualnie odbywające się procesy asymilacyjno-integracyjne z narodową większością. Następnie badania zmierzały do ustalenia, w jakim stopniu różnicowanie etniczno-kulturowe ulega procesom instytucjonalizacji oraz jakie trwałe formy międzyetnicznego współżycia ukształtowały się na badanych pograniczach.

Celem poznawczym badań było ustalenie, jak przebiegają procesy kształtowania się tożsamości etniczno-kulturowej Polaków traktowanych jako mniejszość narodowa zamieszkała na Białorusi, Ukrainie, w Kazachstanie oraz w Rumunii na tle przedstawicieli większości narodowych tamtych krajów oraz ewentualnie na tle podobnych procesów przebiegających na Białostocczyźnie, jaki jest stan współczesny w tym zakresie oraz jakie są kierunki przemian dotychczasowych stosunków międzyetnicznych. Poznawczo projekt badawczy przybliży nieznana dotychczas problematykę polskich pogranicz ukształtowanych przez polskie mniejszości narodowe oraz Polonię w obrębie innych krajów postsocjalistycznych.

Cel praktyczny badań dotyczył wypracowania oraz upowszechnienia obiektywnej wiedzy na ten temat, a szczególnie ustalenia mechanizmów i pożądaných wzorców kształtowania społecznego współżycia, dialogu kulturowego w środowiskach zróżnicowanych etnicznie i kulturowo. Było nim także wyrażenie postaw zainteresowania Polonią na Wschodzie, intelektualna pomoc w postaci przygotowania nowych kadr naukowych zdolnych do rozwiązywania trudnych, często niepowtarzalnych problemów z zakresu międzyetnicznego współżycia na badanych obszarach.

Przeprowadzone badania obejmują pogranicza społeczno-kulturowe usytuowane przeważnie wewnątrz poszczególnych państw, zupełnie oddzielone od kraju macierzystego nie tylko formalną granicą, ale i sporą przestrzenią geograficzną. Takie usytuowanie niewątpliwie wpływa na charakter tożsamości etniczno-kulturowej mieszkańców. Przyjęty projekt badawczy zakładał konieczność przyjęcia innej bardziej otwartej i szerszej definicji pogranicza. *Pogranicze stanowi wszelkie sąsiedztwo kultur narodowych mogące wynikać z narodowo i etnicznie mieszanej genealogii i małżeństwa, z członkostwa w mniejszości narodowej lub etnicznej na terytorium zdominowanym przez inną narodowo kulturę, z sytuacji emigracyjnej oraz z indywidualnej konwersji narodowej, czyli przejścia od jednego do innego narodowego samookreślenia, które nie może oznaczać całkowitego zerwania poprzednich więzi kulturowych* [Kłoskowska 1996, s. 125].

Badane pogranicza będąc wyznaczone jedynie przez kryteria społeczno-kulturowe mogą mieć charakter pogranicza sytuacyjnego, a więc umiejscowionego także poza obszarami przygranicznymi, a występujące

go wszędzie tam, gdzie dochodzi do trwałych kontaktów międzyetnicznych i stykają się ze sobą w różnych sytuacjach mieszkańcy o zróżnicowanej przynależności kulturowej.

W badaniach przyjęto następujące hipotezy badawcze:

A. W procesie długiego współżycia z określonymi większościami narodowymi w strukturze tożsamości osobniczej i społecznej Polaków na Wschodzie ukształtowało się wiele elementów kulturowych łączących ich z narodowymi większościami w obrębie zamieszkałych państw. Wobec tego działania prowadzące do szerszego włączenia poszczególnych przedstawicieli Polonii na Wschodzie do narodu polskiego, do polskiej kultury narodowej powinny łączyć się z równoległym kształtowaniem pozytywnego wizerunku kultur narodowych większości w oczach tak Polaków na pograniczach, jak i Polaków w Polsce.

B. Konstruowanie w świadomości mieszkańców Polski wizerunku Polaków na Wschodzie poprzez ich zasadnicze oddzielanie od innych kultur narodowych większości w obrębie poszczególnych państw, pośrednio wymusza na przedstawicielach Polonii na Wschodzie konieczność często negatywnego dystansowania się względem kultur większości narodowych, a przez to w jakimś stopniu i wobec siebie, wobec tej części własnej tożsamości, która została ukształtowana w obrębie danych większości narodowych i ich kultur.

C. Dążenia do szerokiego włączenia Polaków ze Wschodu do polskości, do polskiej kultury narodowej powinny łączyć się z przemianą traktowania polskości w Polsce – z przejściem od polskości w węższym (Polakiem jest „czysty” Polak spełniający określone kryteria obiektywne) do polskości w szerszym znaczeniu (Polakiem jest ten, kto Polakiem się czuje).

D. W procesach współżycia polskich mniejszości narodowych z większościami narodowymi na obszarze byłego Związku Radzieckiego procesy asymilacyjne odbywały się głównie w kierunku narodu dominującego w państwie, a więc w kierunku rosyjskości, w małym zaś stopniu w kierunku narodów poszczególnych republik. Przyczyny takiego stanu rzeczy powodowane były głównie prowadzoną polityką rusyfikacyjną, ale w części także postawą pragmatyczną przedstawicieli polskich mniejszości, która nakazywała w przeszłości pomijanie społeczności republikańskich (lokalnych) i ich kultur na rzecz różnych form wiązania się z narodem rosyjskim (dominującym) i jego dominującą kulturą.

E. Po uzyskaniu niepodległości przez poszczególne republiki mniejszości polskie nagle i raczej nieoczekiwanie znalazły się w opozycji do nowego typu społeczeństwa dominującego i jego dominującej kultury, ale tym razem wobec kultury bliższego otoczenia, wobec kultury nowo utwo-

rzonych państw. Powodowało to z punktu widzenia mniejszości polskiej niekorzystną sytuację w zakresie kształtowania nowych form stosunków międzyetnicznych (np. czasowy wzrost napięć w stosunkach międzyetnicznych z najbliższym otoczeniem).

F. W trakcie długiego bytowania w obrębie Związku Radzieckiego wytworzyła się wyraźna świadomość państwowa, która w jakimś stopniu kompensowała poszczególnym mniejszościom brak macierzystego państwa narodowego. Upadek ZSRR wśród wielu mniejszości narodowych zamieszkających na tamtym obszarze wytworzył nowy rodzaj pustki w zakresie więzi makrospołecznych, powodował zasadniczy wzrost poczucia marginalizacji, braku bezpieczeństwa i w następstwie usilnego dążenia do budowania nowych i trwałych więzi z macierzą. Problem dotyczy także polskich mniejszości na Wschodzie.

3. SPOSÓB REALIZACJI BADAŃ

Podstawową metodą badawczą był sondaż ankietowy zrealizowany na próbie kwotowo-losowej wybranej we wskazanych wyżej miejscowościach położonych na terenie pięciu państw. Z punktu widzenia wiarygodności wyników badań zasadniczego znaczenia nabiera specyfika zespołu badawczego, w skład którego wchodzi także Polacy zamieszkali w rejonach badań. Oznacza to, obok przekonania, że temat badawczy jest poznawczo i społecznie niezmiernie ważny, iż zespół badawczy jest kompetentny oraz przygotowany do jego realizacji.

Wywiady zostały przeprowadzone przez ośmiu studentów Uniwersytetu w Białymstoku będących przedstawicielami Polonii badanych krajów. Zakładano, że każdy z ośmiu ankierów przeprowadzi wywiady ze stu respondentami tak dobranymi, aby w próbie znalazło się mniej więcej 50 Polaków i 50 przedstawicieli innych sąsiednich narodów. W praktyce ankierzy dobierali respondentów do badań na podstawie potocznego kryterium przynależności narodowej, jakim było wyznanie. Ponadto uwzględnili przyjęte założenie, aby w próbach zachowano odpowiednie proporcje pod względem płci, wieku oraz miejsca zamieszkania. Poszczególnych respondentów dobierano losowo w znanych ankierom miejscowościach lub instytucjach. Takie ustalenia mógł zrealizować przede wszystkim ankier dobrze zapoznany ze środowiskiem badawczym.

Ogółem zrealizowano badania na próbie 697 respondentów, w tym 235 na Białorusi, 92 – na Ukrainie, 194 – w Kazachstanie oraz 178 w Rumunii. W badaniach ogółem wzięło udział 361 respondentów wyznania

rzymskokatolickiego oraz 336 respondentów przedstawicieli innych wyznań. Uwzględniając kryterium autoidentyfikacji narodowej w próbie znalazło się 311 Polaków oraz 386 przedstawicieli innych, przeważnie dominujących, grup narodowych.

W procesie realizacji badań zostały spełnione podstawowe kryteria metodologiczne przyjęte podczas przygotowania koncepcji badawczej. Założono, że dobór próby musi uwzględniać przynajmniej trzy kryteria: przede wszystkim równy podział według przynależności wyznaniowej – to znaczy w próbie powinna się znaleźć połowa respondentów wyznania rzymskokatolickiego, zaś pozostali w proporcjach według innych dominujących wyznań – w miarę równy podział według płci oraz równy podział według wieku.

W tej publikacji zostaną przedstawione jedynie dwa wybrane zagadnienia z badań. Są nimi: identyfikacje narodowe Polaków na pograniczach przedstawione przez autora oraz system wartości Polaków na tle innych większości narodowych przedstawiony przez M. Czerniawską.

4. IDENTYFIKACJE NARODOWE POLAKÓW NA POGRANICZACH

Pytanie, jakie są podstawowe formy autoidentyfikacji narodowej mieszkańców pogranicza polsko-białoruskiego stanowiło podstawowy problem badawczy. W badaniach, które są przedstawione w pracy, ponownie, w nawiązaniu do badań przeprowadzonych w 1995 roku, zastosowano bezpośrednie i postawione wprost pytanie o autoidentyfikację narodową. Pytanie brzmiało: *Jakiego narodu jest Pan (i) członkiem w swoim najgłębszym przekonaniu?* Zadaniem ankietera było zanotowanie odpowiedzi w dosłownym brzmieniu z ewentualnymi wszelkimi dookreśleniami i komentarzami.

4.1. Autoidentyfikacja narodowa

Pytanie o autoidentyfikację narodową wbrew oczekiwaniom na ogół nie stwarzało trudności respondentom. Większość, kierując się informacją zawartą w dowodzie osobistym na temat swojej przynależności narodowej, traktowała pytanie jako oczywiste i znane. Z przeprowadzonych na Białorusi badań wynika wprawdzie, że Polakami czują się przeważnie respondenci wyznania rzymskokatolickiego, ale nie zawsze poszczególni respondenci wyznania rzymskokatolickiego czują się Polakami. Widoczny odsetek respondentów tego wyznania czuje się także Białorusinami.

Tabela 1. Autoidentyfikacja narodowa Polaków na pograniczach a wyznanie (w procentach)

Jakiego narodu jest Pan (i) członkiem?								
Kim się czuje?	Pogranicze – wyznanie							
	Białoruś		Ukraina		Kazachstan		Rumunia	
	kato- licy	prawo- sławni	kato- licy	prawo- sławni	kato- licy	muzuł- manie	kato- licy	prawo- sławni
Polakiem	73,0	6,7	78,0	–	90,8	–	62,0	–
Białorusinem	17,8	75,7	–	–	–	–	–	–
Rosjaninem	–	16,2	–	8,0	4,6	4,3	–	–
Ukraińcem	–	1,4	–	92,0	–	–	–	–
Rumunem	–	–	–	–	–	–	27,3	98,2
Kazachem	–	–	–	–	–	92,9	–	–
Członkiem innego narodu	–	–	–	–	–	–	–	–
Brak danych	9,2	–	22,0	–	4,6	2,8	10,9	1,8

Źródło: badania własne.

Świadomość polskości uzewnętrznia się wśród tych, którzy posługują się codziennie językiem polskim, zachowali tradycje polskości, polską kulturę. Trzeba powiedzieć, że obecnie na Białorusi polskie wartości narodowe stają się atrakcyjne nie tylko mieszkańcom wyznania rzymskokatolickiego, ale także wielu mieszkańcom wyznania prawosławnego. W dużej mierze występujący w badaniach Polacy prawosławni pochodzą z małżeństw mieszanych.

Respondenci wyznania prawosławnego przy definiowaniu swojej przynależności narodowej rzadko odwoływali się do więzi typu religijnego. Przynależność religijna nie stanowi w świadomości tej kategorii respondentów na Białorusi zasadniczego kryterium przynależności narodowej. Jest ona natomiast jednym z podstawowych kryteriów poczucia odrębności w stosunku do Polaków na Białorusi postrzeganych przede wszystkim poprzez pryzmat wyznania rzymskokatolickiego.

Respondenci określali siebie między innymi jako: Polak, Polak–katolik, Białorusin, polski Białorusin, Białorusin–katolik.

Pytanie o autoidentyfikację narodową wywołało duże zakłopotanie w Gródku Podolskim na Ukrainie, szczególnie wśród respondentów określanych potocznie jako Polacy na podstawie przynależności religijnej. Zdaniem ankietera były to osoby, które nierzadko po raz pierwszy zostały poproszone, aby zastanowić się, kim są naprawdę według ich poczucia

przynależności narodowej. Tutaj nadal zamieszkuje wiele osób, które mają autentyczne kłopoty przy określeniu swojej autoidentyfikacji narodowej. Przykładowo, ktoś realnie urodził się w rodzinie polskiej, ale w paszporcie ma wpisana narodowość ukraińską. *Tak po prostu się złożyło* – stwierdza respondentka – *że jestem bardziej Ukrainką, aniżeli Polką*. Z wypowiedzi wynika, że respondentka niejako nie chce wprowadzać zamieszania pojęciowego do rodziny, w której mąż i dzieci są i czują się Ukraińcami. Wśród osób starszych na ogół istnieje zasadnicza adekwatność między wyznaniem rzymskokatolickim oraz polską identyfikacją narodową. Wątpliwości w tej mierze występują częściej wśród ludzi młodych. Dwudziestosześcioletnia respondentka będąca Polką z pochodzenia, stwierdza, że czuje się Ukrainką, ponieważ poza wyznaniem nic nie wie o polskości. *Nie znam ani historii, ani polskiej kultury, a ponieważ mieszkam na Ukrainie, znam ten kraj, czuję się tutaj dobrze, więc jestem bardziej Ukrainką, aniżeli Polką*.

W przypadku respondentów pochodzenia polskiego, którzy przyśwoili ukraińską identyfikację narodową, utrzymuje się przekonanie o podwójnej przynależności narodowej, przy czym przynależność narodowa podlega subiektywnemu stopniowaniu według określeń „bardziej i mniej”.

Zdarzały się przypadki, kiedy respondenci wyznania rzymskokatolickiego orzekali, że ich narodowość jest wpisana do paszportu jako ukraińska i nie mają zamiaru jej zmieniać. Obok świadomości paszportowej zdarzały się przypadki zupełnie odwrotne, w których osoby nie zgadzały się z typem wpisanej do paszportu przynależności narodowej. *Kiedy miałam 16 lat* – stwierdza respondentka – *złożyłam dokumenty, aby uzyskać dowód osobisty. W dokumentach napisałam, że jestem Polką. Przy odbiorze paszportu zauważyłam, że mam wpisana narodowość ukraińską. Kategorycznie zażądałam, aby zmienili mi paszport. Przez jakiś czas próbowano mi udowodnić, że jest to procedura złożona, że przynależność narodowa nie ma znaczenia. Odpowiedziałam, że nie jestem Ukrainką. Moi rodzice i dziadkowie byli i są Polakami, więc dlaczego ja mam być kimś innym?* Wypowiedź potwierdza, że w urzędach wykorzystywano istniejące kłopoty i trudności z definiowaniem swojej tożsamości narodowej do przyspieszania procesów asymilacyjnych, do poszerzenia ukraińskiego substratu etnicznego.

Respondenci w Kazachstanie nie mieli trudności z określeniem swojej przynależności narodowej. Respondenci wyznania rzymskokatolickiego w przeważającej mierze niezależnie od wieku określali siebie jako Polaków, zaś respondenci wyznania muzułmańskiego określali siebie jako Kazachów lub bardzo rzadko w obu przypadkach jako Rosjan. Na

pograniczu polsko-kazachskim podziały narodowościowe są widoczne, społecznie ważne i trwałe. W zasadniczym stopniu przebiegają one według osi religijnej

Z badań zrealizowanych w Rumunii wynika, że wśród respondentów określających siebie Polakami brak jest osób wyznania prawosławnego. Wyznanie rzymskokatolickie stanowi tutaj podstawowe kryterium przynależności do narodu polskiego, a w miejscowościach wiejskich mamy tutaj do czynienia z nakładaniem się poczucia przynależności religijnej i narodowej. Respondenci wyznania prawosławnego, poza jednym respondentem, określili siebie jako Rumunów. Jednocześnie Rumunami określiło siebie 27,3% respondentów wyznania rzymskokatolickiego. Są to osoby pochodzące z małżeństw mieszanych, ale także Rumuni wyznania rzymskokatolickiego. Część osób pochodzenia polskiego z czasem uległa procesom asymilacji do narodu rumuńskiego. Wiele osób miało trudności z określeniem swojej przynależności narodowej. Trudności dotyczyły wyboru między przynależnością do narodu polskiego i rumuńskiego. Trudności wynikają z realnego zakorzenienia w różnym stopniu w kulturze dwóch narodów.

Następnie w świadomości społecznej występują trudności z oddzieleniem przynależności państwowej (obywatelskiej) i narodowej. *Rodzina jest polska, więc i ja także jestem Polakiem, ale mieszkam w Rumunii, więc jestem także Rumunem.* Wspomniane trudności dotyczą przeważnie respondentów pochodzących z rodzin mieszanych, młodzieży, która często przynależność narodową utożsamia z obywatelstwem. Na ogół są świadomi swoich polskich korzeni, ale także pragną być zaakceptowani przez większość, z którą są powiązani wielością związków i zależności.

Odnotowana dezorientacja młodzieży w kwestii przynależności narodowej bezpośrednio wiąże się z zabiegami asymilacyjnymi czasów „komunistycznych”. Zgodnie z założeniami polityki narodowościowej państwa rumuńskiego z czasów dyktatury socjalistycznej wszyscy obywatele Rumunii o innej przynależności narodowej mieli „patriotyczny” obowiązek wobec kraju zamienić swoją przynależność narodową na rumuńską. Autentyczne szykany rządu rumuńskiego, między innymi w postaci utrudniania wyjazdów do Polski traktowanej jako kraj ojczysty, prześladowania w stosunku do tych, którzy używali języka innego niż rumuński sprawiły, że świadomość przynależności do narodu polskiego sukcesywnie malała, a mniejszość polska ulegała procesom asymilacyjnym.

Dopiero po grudniowej rewolucji 1989 roku, kiedy obalono reżim socjalistyczny, ożywił się także ruch odnowy polskości. Między innymi w 1990 roku został powołany Związek Polaków w Rumunii „Dom Pol-

ski”, którego celem jest umacnianie lub przynajmniej zachowanie tożsamości językowej, kulturowej i religijnej Polaków w Rumunii. Jednakże – zdaniem ankietera – proces ów przebiega bardzo wolno.

4.2. Struktura tożsamości narodowej

Odpowiedzi na pytanie o autoidentyfikację narodową sformułowano na podstawie różnych kryteriów i wskaźników. Zostały one subiektywnie uznane przez respondentów za bardzo ważne lub ważne. Nie odpowiadają jednak na pytanie, jaka jest ich struktura, na podstawie jakich kryteriów i wskaźników sformułowano określone postacie identyfikacji narodowej, co się składa na określoną autoidentyfikację narodową.

Do łącznego opisu różnych form indywidualnych autoidentyfikacji narodowych wykorzystano kategorię tożsamości narodowej jako rodzaju tożsamości zbiorowej grupy. Subiektywnymi kategoriami do przedstawienia tożsamości narodowej są: z punktu widzenia respondenta autoidentyfikacja narodowa, określanie przynależności respondenta z punktu widzenia innych jako identyfikacja narodowa zaś ich opis z punktu widzenia badacza traktuję jako przedstawienie jego (ich) tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa jest zjawiskiem indywidualnym [Kłoskowska 1992], będącym wyrazem subiektywnego potwierdzania łączności ze zbiorowością narodową w wyniku odpowiedniego wartościowania kryteriów zobiektywizowanych (np. mój język ojczysty, moja ziemia ojczysta, moje państwo narodowe), jak i innych przekonań na temat więzi narodowej (umiłowanie narodu, duma z przynależności narodowej, poczucie więzi z narodem).

Jednocześnie jednostkowe identyfikacje narodowe na danym obszarze są wewnętrznie powiązane i tworzą określony konsens kulturowy. Tożsamość narodowa może być więc także traktowana jako zjawisko zbiorowe, na które składają się syndromy identyfikacji jednostkowych skierowanych zarówno na siebie, jak i do innych członków grup narodowych, będące odzwierciedleniem układu wartości kulturowych badanych społeczności danego obszaru. Definicje identyfikacji innych jednostek dokonywane są najczęściej poprzez ich przynależności i identyfikacje grupowe. Składać się na nie będą różne zewnętrzne kryteria lub wskaźniki przynależności grupowej, często w formie stereotypów, naznaczeń i innych obiegowo uznawanych wyobrażeń skierowanych na poszczególne jednostki poprzez ich wizerunek grupowy. *Żadna zbiorowość bez poczucia własnej tożsamości przetrwać nie może, tożsamość jest niezbędna dla jej egzystencji. Tożsamość zbiorową (narodową – A.S.) wyznaczają*

i wzmacniają następujące czynniki: idea narodowego ducha, pamięć historyczna, antycypacja, terytorium, umiejscowienie w czasie początku powstania danej zbiorowości narodowej [Skarga 1998, s. 3]. Wyróżnione czynniki tożsamości zbiorowej ujęte w perspektywie strukturalnej można określić także jako składniki tożsamości narodowej.

W dalszej części wywiadu proszono respondentów o odpowiedź na pytanie, co ich przede wszystkim łączy ze swoim narodem.

Uzyskane odpowiedzi mogą dostarczyć następujących informacji:

- Jaka jest struktura tożsamości narodowej? Czy podstawą tożsamości narodowej mniejszości polskich na pograniczach są elementy etniczne, czy też są one także wzbogacone o wartości polityczne, obywatelskie?
- Czy można mówić o podobieństwie struktury tożsamości narodowej Polaków jako mniejszości narodowych na pograniczach?
- Czy istnieją podobieństwa w strukturze tożsamości narodowej polskiej mniejszości i określonej narodowej większości?
- Czy można mówić o podobieństwie struktury tożsamości narodowej Polaków jako mniejszości i jako narodowej większości?

Celem dotarcia do tych rodzajów informacji, umieszczone w pytaniu rodzaje odpowiedzi poddano operacjonalizacji według założeń, które ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Elementy i wskaźniki tożsamości narodowej

Elementy tożsamości narodowej	Wskaźniki tożsamości narodowej
Wartości patriotyczne	– umiłowanie narodu i ojczyzny – duma i godność narodowa – odwaga stawania w obronie ojczyzny
Wspólna kultura	– posiadanie własnego odrębnego języka
Solidarność narodowa	– poczucie więzi, solidarność narodowa – poczucie odrębności narodowej
Wspólnota losów historycznych	– umiłowanie tradycji historycznej
Szczególne cechy narodowe	– pracowitość, zdolność do gospodarowania
Wspólne interesy narodowe	– posiadanie wspólnych interesów politycznych – zdolność do tworzenia i realizacji wizji przyszłości

Źródło: opracowanie własne.

Przytoczone elementy nie stanowią pełnego zestawu składników tożsamości narodowej, ale stwarzają możliwości badania jej struktury. Odpowiedzi na pytanie, co łączy respondentów ze swoim narodem przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Struktura autoidentyfikacji narodowych Polaków na pograniczach na tle narodowych większości (w procentach)

Co Pana (-a) łączy ze swoim narodem?								
Co łączy z narodem?	Pogranicze – identyfikacja narodowa							
	Białoruś		Ukraina		Kazachstan		Rumunia	
	Polak	Białorusin	Polak	Ukrainiec	Polak	Kazach	Polak	Rumun
Umiłowanie narodu i ojczyzny	50,4	53,5	53,7	44,9	30,0	57,5	45,8	51,1
Duma i godność narodowa	45,2	38,4	21,9	12,2	31,1	24,7	40,7	30,0
Poczucie więzi, solidarność narodowa	21,4	19,8	14,6	24,5	25,6	16,4	27,1	24,4
Posiadanie własnego odrębnego języka	17,4	19,8	4,9	61,2	21,1	34,3	49,1	33,3
Poczucie odrębności narodowej wobec innych	4,3	4,6	0,0	2,0	12,2	4,1	28,8	11,1
Odwaga stawiania w obronie ojczyzny	3,5	16,3	0,0	18,4	13,3	5,5	3,4	16,7
Umiłowanie tradycji historycznej	22,6	23,3	70,7	40,8	33,3	21,9	23,7	37,8
Pracowitość zdolność do gospodarowania	1,7	7,0	0,0	2,0	12,2	0,0	18,6	22,2
Posiadanie wspólnych interesów politycznych	2,6	3,5	0,0	10,2	4,4	5,5	8,5	6,7
Zdolność do tworzenia wizji przyszłości	2,6	3,5	9,8	12,2	11,1	8,2	5,0	4,4

Źródło: badania własne.

Badania potwierdzają, że tak autoidentyfikacja narodowa jednostek, jak i tożsamość narodowa grupy posiadają swoje subiektywnie stworzone struktury, które można poznać między innymi poprzez zaproszenie do

odpowiedzi na pytanie, co przede wszystkim łączy respondenta ze swoim narodem.

Podstawą tożsamości narodowej Polaków na Białorusi są wartości patriotyczne (umiłowanie narodu i ojczyzny, duma i godność narodowa). Ważnymi, ale występującymi wyraźnie w drugiej kolejności, składnikami tożsamości narodowej są: poczucie wspólnoty losów historycznych (umiłowanie tradycji historycznej), solidarność narodowa (poczucie więzi) oraz posiadanie własnego odrębnego języka. Pozostałe elementy nie stanowią ważnych składników tożsamości narodowej.

Podstawą tożsamości narodowej Białorusinów na Białorusi są wartości patriotyczne (umiłowanie narodu i ojczyzny, duma i godność narodowa). Ważnymi, ale wyraźnie występującymi w drugiej kolejności mierzonej częstością wyborów są: poczucie wspólnoty losów historycznych (umiłowanie tradycji historycznej), solidarność narodowa (poczucie więzi) oraz posiadanie własnego odrębnego języka. Wyraźnie częściej w stosunku do mniejszości polskiej wskazywano na takie wartości, jak: odwaga stawiania w obronie ojczyzny i pracowitość, zdolność do gospodarowania.

Istnieje zasadnicze podobieństwo struktury tożsamości narodowej Polaków i Białorusinów w badanej części Białorusi. Tutaj tożsamość narodowa ma rozbudowany przede wszystkim aspekt (charakter) etniczny, tradycyjny, a nie polityczno-obywatelski¹.

Podstawowym składnikiem tożsamości narodowej Polaków w Gródku Podolskim jest świadomość wspólnoty losów historycznych oraz wartości patriotyczne (umiłowanie narodu i ojczyzny). Zdecydowanie rzadziej wskazywano na dumę i godność narodową oraz na solidarność narodową i posiadanie własnego odrębnego języka.

U podstaw ukraińskiej tożsamości narodowej leży posiadanie własnego odrębnego języka. W drugiej kolejności częściami składowymi poszczególnych autoidentyfikacji narodowych są: wartości patriotyczne (umiłowanie narodu i ojczyzny) i poczucie wspólnoty losów historycznych. Wśród większości ukraińskiej w strukturze tożsamości narodowej można zidentyfikować widoczny jej wymiar polityczno-obywatelski (odwaga stawiania w obronie ojczyzny, zdolność do tworzenia wizji przyszłości, świadomość posiadania wspólnych interesów politycznych).

Mieszkający w Gródku Podolskim Polacy swoją tożsamość narodową łączą przede wszystkim z pielęgnowaniem przeszłości historycznej,

¹ W nawiązaniu do Smitha [1991], który wyróżnia dwa modele narodu: etniczno-genealogiczny i terytorialno-obywatelski i następnie w definicji łączy je w dwa wymiary narodu: etniczno-genealogiczny oraz terytorialno-obywatelski.

która jest zdecydowanie dominującym składnikiem ich łączności grupowej. Nieuwzględnienie przez respondentów innych wskazanych w kwestionariuszu elementów tożsamości narodowej można wyjaśnić tym, że Polacy jako mniejszość narodowa przez długi okres zmuszeni byli do zmagania o utrzymanie swojej tożsamości w obrębie państwa zdominowanego przez inną większość narodową.

Widoczne są zasadnicze różnice między większością i mniejszością narodową. W przypadku Ukraińców podstawowym składnikiem tożsamości jest posiadanie własnego języka. W ich autoidentyfikacjach narodowych uzewnętrzniają się wartości polityczno-obywatelskie. Ukraińcy jako większość narodowa częściej wskazywali na zróżnicowane kryteria; ich struktura świadomości narodowej składa się z większej liczby elementów, ale z wyraźną dominacją języka. Interesujące, że kategoria pracowitość nie została prawie w ogóle uwzględniona tak przez Ukraińców, jak i Polaków. Wydaje się, że powodem jest trudna i ciągle pogarszająca się sytuacja ekonomiczna na Ukrainie w połączeniu ze swoistym bezładem naczelných organów władzy, co powoduje, że ludzie stają się apatyczni, nie chcą pracować wydajnie, ponieważ nie otrzymują należnej płacy za pracę. Nastawienie do pracy „na przetrwanie” powoduje zbyt niskie w stosunku do oczekiwań przypisywanie jej należnej wartości w postaci składnika tożsamości narodowej.

Struktura tożsamości narodowej Polaków w Kazachstanie wyraźnie odbiega od dotychczas omawianych przykładów autoidentyfikacji narodowej polskich mniejszości narodowych. Struktura jest złożona, rozbudowana i składa się z wielu składników traktowanych jako ważne. Przedstawiciele mniejszości polskiej w Kazachstanie za swoim narodem łączą wartości patriotyczne, świadomość wspólnoty losów historycznych oraz poczucie solidarności narodowej w postaci więzi, solidarności narodowej oraz poczucia odrębności narodowej wobec innych narodów. Za ważne składniki tożsamości narodowej badani uznali także odwagę stawiania w obronie ojczyzny, pracowitość oraz zdolność do tworzenia wizji przyszłości, a więc składniki tutaj uznane jako polityczno-obywatelskie.

Podstawowymi składnikami tożsamości narodowej Kazachów są: wartości patriotyczne oraz posiadanie własnego języka. W drugiej kolejności solidarność narodowa oraz poczucie wspólnoty losów historycznych. W strukturze tożsamości narodowej Kazachów w zasadzie brak jest wartości polityczno-obywatelskich.

Struktura świadomości narodowej Polaków i Kazachów jest wyraźnie różna. Polacy, mimo sukcesywnej utraty języka jako podstawowego kryterium poczucia odrębności narodowej, zachowują polskie wartości

patriotyczne, silną więź grupową, która niejako do wewnątrz postrzegana jest jako solidarność narodowa, a także przekonanie o własnej pracowitości i umiejętności gospodarowania, zaś na zewnątrz grupy jako poczucie godności narodowej i solidarność z ojczyzną ideologiczną. Polacy w Kazachstanie zachowali poczucie zbiorowej krzywdy, jakiej doznali w postaci przymusowej deportacji z ich ojczyzny prywatnej na Ukrainie. Oczekują więc, często w formie irracjonalnej, jej naprawy. Wskazania, że Polacy w Kazachstanie cechują się zdolnością do tworzenia wizji przyszłości, wynika z oczekiwania na umożliwienie im wyjazdu do Polski, który jawi im się obecnie jako spełnienie ich wizji grupowej przyszłości. Przymusowy charakter migracji do Kazachstanu w połączeniu z sytuacją współżycia ze zbiorowościami o zasadniczo odmiennej kulturze powodował, że nawet po sześćdziesięciu latach zamieszkania poza własnym terytorium w ich świadomości własnej utrzymało się poczucie tymczasowości i konieczność powrotu do ojczyzny. Jednocześnie pojęcie ojczyzny w ich świadomości własnej jest dość złożone, a przynajmniej niejednoznaczne. Ojczyzną jest Polska, ale także dawne regiony zamieszkania na obszarze dzisiejszej Ukrainy. Czują się zagubieni w kazachstańskich stepach, w większości utracili kontakt z własnym językiem, ale zachowali przekonanie o polskich tradycjach i przywiązanie do wartości patriotycznych.

W strukturze tożsamości narodowej Polaków w Rumunii podstawowym elementem jest posiadanie własnego języka oraz wartości patriotyczne. Jako ważne, ale występujące w drugiej kolejności, należy uznać także solidarność narodową oraz poczucie odrębności wobec innych.

W przypadku Rumunów najważniejsze są wartości patriotyczne, świadomość wspólnych losów historycznych oraz posiadanie własnego odrębnego języka. Widoczne są wartości polityczno-obywatelskie w postaci odwagi stawania w obronie ojczyzny, a także specyficzne cechy narodowe w postaci przekonania o swojej pracowitości i zdolności do efektywnego gospodarowania.

Istnieją podobieństwa w strukturze tożsamości narodowej Polaków i Rumunów na Bukowinie. Dotyczą one przede wszystkim wartości patriotycznych, przywiązania do posiadania własnego języka oraz przekonania o własnej pracowitości, zdolności do gospodarowania. Cechą szczególną mniejszości polskiej jest wysokie poczucie solidarności grupowej, poczucie odrębności wobec innych oraz rzadkie wskazania na gotowość stawania w obronie ojczyzny.

5. PODOBIENSTWA I RÓŻNICE TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ POLAKÓW NA POGRANICZACH NA TLE WIĘKSZOŚCI NARODOWYCH

Z danych wynika, że istnieje znaczne podobieństwo struktury tożsamości narodowej Polaków jako mniejszości narodowych na pograniczach krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Mimo długiego zamieszkania w oderwaniu od państwa narodowego tożsamość narodowa Polaków na pograniczach jest złożona ze znacznej liczby składników, dzięki czemu w znacznym stopniu jest stabilna i trwała. Wśród wielu składników zdecydowanie dominuje wyznanie rzymskokatolickie. W zasadniczym stopniu polskość jest wiązana z wyznaniem, a nie z innymi składnikami polskości. Wyraźnie w drugiej kolejności zachowała się pamięć wspólnych losów historycznych, elementów kulturowych z przeszłości, z okresu międzywojennego lub nawet z czasów wcześniejszych. Wartości te są pielęgnowane jako podstawowe wartości kultury narodowej.

Można mówić o trwałych składnikach tożsamości narodowej właściwych mniejszościom narodowym, a dotyczących także polskich mniejszości narodowych na Wschodzie. Jest to względnie wysokie poczucie solidarności wewnątrzgrupowej, świadomość wspólnoty kulturowej, przywiązanie do tradycji historycznych oraz posiadanie ojczyzny wyobrażonej, „ojczyzny granicznej”.

Odnotowano wyraźną lukę w zakresie znajomości wypracowanych współcześnie w kraju składników polskiej kultury narodowej (interesy polityczne).

Podstawowym składnikiem tożsamości narodowej są wartości patriotyczne w postaci umiłowania narodu i ojczyzny, poczucia dumy i godności narodowej oraz przywiązanie do polskiej przeszłości, umiłowanie polskiej tradycji historycznej. Są to przeważnie wartości typu psychologicznego, kultywowane w rodzinach, w kościele lub w małych społecznościach lokalnych. Na ogół nie są one przekładalne na zestaw zadań praktycznych, nie stanowią wyrazu pragmatycznej, zadaniowej łączności z narodem polskim.

Cechą charakterystyczną autoidentyfikacji narodowej Polaków na obszarach byłego Związku Radzieckiego jest stosunkowo niskie przywiązanie do wartości posiadania własnego odrębnego języka. Jest to naturalna konsekwencja losów historycznych tych mniejszości. Są one ukształtowane na kresach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, gdzie ukształtował się język polski, który w ojczyźnie do teraz nie ma atestu „narodowego”, język, który sukcesywnie ulegał procesom rusyfikacji.

W mniejszościach polskich poddanych często brutalnym i długookresowym procesom asymilacyjnym, wynarodowienia, bez kontaktu z językiem i kulturą polską, dokonał się swoisty redukcjonizm kanonu kulturowego do wyznania i kręgu wartości podtrzymywanych przez Kościół i wspólnoty parafialne. Należy jednak podkreślić, że Kościół w swojej działalności przedkładał wiernym nie tylko wąsko religijną, ale szeroką religijno-społeczno-obyczajową ofertę, wręcz program polskości, który głównie powodował, że utrzymała się w miarę szeroka skala składników polskości w świadomości narodowej Polaków na Wschodzie.

Dokonało się więc odejście nie od narodowego języka polskiego, którego przeważnie nie znano, ale odejście od języka polskiego uznawanego jako gwara, dialekt, od języka będącego synonimem wiejskości i braku wykształcenia, języka w świadomości Polaków ze Wschodu nieakceptowanego w Polsce, będącego wyrazem „bycia ruskim”. Z pragmatycznego powodu przejmowano język rosyjski jako stosunkowo łatwy do przyswojenia i gwarantujący szerokie kontakty z kulturą światową. Właśnie z tego powodu mniejszości polskie w państwach byłego Związku Radzieckiego nie są przygotowane do współżycia z nowo powstałymi większościami narodowymi. Nie było bowiem warunków do poznania ich kultury, a szczególnie języka (Kazachstan). Inaczej jest na Białorusi i częściowo na Ukrainie, gdzie tak mniejszości, jak i większości narodowe znajdowały się w sytuacji mniejszościowej i gdzie mówiono podobnymi lokalnymi dialektami niezależnie od wyznania lub identyfikacji narodowej.

W strukturze tożsamości narodowej Polaków w Rumunii dodatkowo występuje bardzo silne przywiązanie do posiadania własnego odrębnego języka. Utrzymał się on przede wszystkim dzięki wielokulturowym tradycjom regionu Bukowiny, gdzie od lat współzamieszkiwali obok siebie Rumuni, Niemcy, Ukraińcy, Polacy i wytworzyli określony ład wielokulturowy, którego istota zasługuje na odrębne badania.

Tożsamość narodowa Polaków na pograniczach ma przede wszystkim charakter etniczno-genealogiczny, w postaci przywiązania do przeszłości, do wspólnego pochodzenia („wieszów krwi”) oraz do wyobrażonego narodu i ojczyzny, która przeważnie jest daleko i nie pokrywa się z ich ojczyzna prywatną. Właśnie etniczny, nie polityczno-obywatelski, charakter tożsamości narodowej Polaków na pograniczach może być zasadniczym powodem trudności w politycznym organizowaniu się mniejszości polskich.

Istnieje znaczne podobieństwo struktury tożsamości narodowej polskich mniejszości i większości narodowych w obrębie nowo powstałych państw postradzieckich. Występuje znaczny zakres rusyfikacji kulturo-

wej, w tym szczególnie językowej oraz zasadnicze zbliżenie w zakresie kultur życia codziennego, związanych z tym obyczajów i obrzędów. Na gruncie wspólnoty kulturowej szczebla lokalnego zasadniczo zatarło się poczucie odrębności wobec narodów sąsiedzkich. Stosunki międzyetniczne na poziomie społeczności lokalnych w znacznym stopniu pozytywnie odbiegają od stosunków na poziomie sformalizowanym, w tym na poziomie stosunków międzypaństwowych. Związki międzyetniczne oparte są na podstawie wspólnej ojczyzny prywatnej, która niejako obopólnie została uznana jako wspólna tak przez zamieszkujących tam Polaków, jak i przedstawicieli innych większości narodowych.

W zasadniczym stopniu przyswojony jest romantyczny i mesjaniistyczny obraz narodu oraz ojczyzny, narodu pokrzywdzonego, który należy miłować, być z niego dumnym, ale bez pragmatycznej wizji włączenia się w nurt jego przebudowy. Respondentów łączy przekonanie, że losy narodowe zależą od sił zewnętrznych, na które mniejszości narodowe nie mają żadnego wpływu. Wśród nich dominuje przekonanie, że poprzez działania wspólnotowe, które są w zasadniczym stopniu organizowane przez instytucje kościoła, można zrealizować przyszłe wizje społecznego rozwoju, a w przypadku mniejszości polskiej w Kazachstanie, powrotu do ojczyzny.

Istnieją podobieństwa struktury tożsamości narodowej mniejszości polskich na Wschodzie do struktury polskiej tożsamości narodowej, ale bardziej do tej ukształtowanej i uzewnętrzniającej się we wschodniej części Polski. Jest to struktura składająca się z wartości lokalnych, o charakterze wspólnotowym, silnie oparta o wartości rodzinne, struktura silnie zintegrowana z kulturą lokalną, wręcz postrzegająca polskość poprzez pryzmat obyczajowości i obrzędowości właściwej kulturom lokalnym. Jednocześnie utrzymuje się bardzo silne przywiązanie do narodu jako idei, do narodu wyobrazonego, pokrzywdzonego przez historię i w związku z tym mającego teraz szczególnie prawa do wolności i dobrobytu materialnego.

Różnice dotyczą przede wszystkim wiązania polskości ze sferą polityczno-obywatelską. Mniejszości polskie na Wschodzie mają bardziej, w porównaniu do stereotypowej polskiej tożsamości narodowej, pozytywny stosunek do kultur wschodnich, w tym także do kultury rosyjskiej, którą zasadniczo odróżniają od sfery polityczno-ideologicznej. Kultura rosyjska, białoruska, ukraińska i inne stały się częścią wschodniej polskości, a więc także częścią osobowości społecznej Polaków na Wschodzie. Ewentualne oczekiwania odkrycia „pełnej”, „autentycznej”, przez lata represjonowanej polskości w świadomości społecznej Polaków na Wscho-

dzie, a więc także zasadniczo odrębnej od kultury rosyjskiej, białoruskiej i innych nie znajdują potwierdzenia w badaniach empirycznych. Kultura polska na Wschodzie jest dalece zintegrowana z określonymi kulturami lokalnymi, stanowi ich nieodłączną część składową.

W przypadku społeczności wiejskich różnice dotyczą rangi wartości „pracowitość”. Wydaje się w świetle uzyskanych informacji, że w wyniku wielu okoliczności historycznych wśród polskich mniejszości narodowych na Wschodzie zasadniczemu obniżeniu uległa ranga tradycyjnej pracowitości wiejskiej.

Przeprowadzona analiza stanu tożsamości narodowej Polaków na Wschodzie może stanowić odniesienie do kilku wniosków dotyczących naszego stosunku do Polaków na Wschodzie oraz ukształtowanego w Polsce wizerunku Polaka i polskości.

W Polsce utrzymują się przynajmniej dwa dychotomiczne wizerunki Polaka i polskości: w węższym i w szerszym znaczeniu. Polskość w znaczeniu węższym zakłada, że Polakiem jest osoba, która urodziła się w polskiej rodzinie (ciągłość kulturowa na zasadzie „wiewiór krwi”), jest wyznania rzymskokatolickiego, zapoznana z historią oraz kulturą polską, w tym szczególnie z językiem polskim w wydaniu narodowym, przywiązana do wartości walk narodowo-wyzwoleńczych Polaków, jasno oddzielająca przyjaciół od narodowych wrogów, przywiązana do wolności i suwerenności narodowej, przedkładająca wartości narodowe ponad inne (np. demokratyczne). Polskość w znaczeniu szerszym miałaby bardziej charakter otwarty. Polakiem jest ten, kto Polakiem się czuje, niezależnie od tego, w jakiej rodzinie się urodził, jakiego jest wyznania i jaka jest jego kultura pochodzenia. Podstawą jest lojalność obywatelska, utożsamianie się z narodem polskim i jego kulturą, a następnie chęć przyswojenia języka i kultury polskiej. Na tej zasadzie można stać się Polakiem i być zaakceptowanym jako Polak w świadomości społecznej wraz z całym jego wyposażeniem kulturowym nie zawsze dającym się jasno określić według jakichś kryteriów „obiektywnych”.

Uwzględniając znaczny stopień rasyfikacji mniejszości polskiej na Wschodzie, częsty brak znajomości języka polskiego, a jednocześnie znaczną atrakcyjność kultury polskiej, częste przypadki utożsamiania się z polskością osób innych wyznań, wielość małżeństw i rodzin mieszanych, zasadniczo pozytywny wizerunek kultury rosyjskiej i mieszkańców krajów położonych na wschodzie Polski w świadomości Polaków na Wschodzie i inne, oferowanie polskim mniejszościom narodowym na Wschodzie wąskiego wzorca (wizerunku) polskości naraża ich na wiele frustracji związanych najogólniej z niemożliwością spełnienia wizerunku

prawdziwego Polaka. Skazywani są przez to na dalsze definicje siebie jako Polaków drugiej kategorii.

Szeroka formuła polskości, jakkolwiek w szczegółach można ją dodefiniować, stwarza dogodne ramy do lepszego, bardziej demokratycznego i po prostu bardziej pozytywnego, opartego na zasadach partnerskich, włączania się polskich mniejszości na Wschodzie w nurt życia Polski i Polaków. Stwarza możliwości zasadniczego poszerzenia wpływów polskości oraz przełamania utrzymującego się jeszcze tam wizerunku Polaka–pana mającego aspiracje do dalszego spełniania historycznie przegranej misji patronackiej na Wschodzie.

BIBLIOGRAFIA

- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa–Kraków 1998.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
- Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychospołecznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992 nr 1.
- Sadowski A., *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995.
- Skarga B., *Zbiorowa tożsamość i zagrożenia z nią związane*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998 nr 3.
- Smith A.D., *National Identity*, London 1991.